

УДК 811.112.242

М. В. Власенко,

аспірант

(Запорізький національний університет)

vlasenko_m@rambler.ru

ФУНКЦІОНУВАННЯ КВАЗІЕТАЛОНІВ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Статтю присвячено дослідженню фразеологічного складу мови, а саме існуванню та функціонуванню в ній квазіеталонів як мовних символів. З'ясовано, що фразеологічні одиниці є невід'ємною частиною національно-культурної спадщини народу та відображають його менталітет. Встановлено, що завдяки емоційному забарвленню квазіеталони у складі фразеологізмів передають у своєму змісті разом із денотативним значенням відтінки почуттів, настрою, ставлення мовця щодо предмета висловлювання. Зроблено висновок щодо складності значення мовного символу, яке не відразу може бути "розкодовано" і вимагає певної інтерпретації.

Ключові слова: лексикологія, лінгвокультурний аспект, мовний символ, конотація.

Постановка проблеми. Друга половина XX століття була для фразеології періодом надзвичайно інтенсивного розвитку, що дало їй можливість відокремитися в самостійну лінгвістичну дисципліну, характерною рисою якої є істотне розширення фразеологічної проблематики.

Мова зберігає інформацію про життя ментального світу: про те, як людина досягала навколишню дійсність, сприймала світ. Існування в мові й мисленні розгорнутої системи конотативних образів, з одного боку, відбиває систему національних орієнтирів, а з іншого боку – визначає існування й розвиток стереотипів національного мислення.

Як відомо, вербальним формам відбиття дійсності властиве використання матеріальних образних об'єктів або групи об'єктів як символічних посередників для передачі якогось абстрактного змісту. В основі знакового відображення абстрактних значень лежить ідея про можливість згортання інформативного змісту в образі. Мова образів інтернаціональна по змісту й легко поширюється в просторі й часі, тому що візуальні форми, на відміну від вербальних засобів вираження, не вимагають перекладу з однієї мови на іншу.

Метою статті є дослідження фразеологічного складу мови, а саме існування та функціонування в ній квазіеталонів як мовних символів.

Виклад основного матеріалу. Квазіеталони є "мовними символами, які не мають матеріального втілення в культурі, а виступають як референти, що заміщають реальне ім'я ідеєю" [1 : 148]. Ці одиниці виступають у вторинній функції в тому розумінні, що вони, абстрагуючись від матеріального, починають представляти абстрактний зміст. Дану функцію квазіеталонів Д. О. Добровольський і Е. Пііраїнен називають "essential" [2 : 35]. У силу цього до поняття "еталон" додається префікс квазі- (від латинського quasi), що відповідає за значенням слову "несправжній". Даний префікс указує на специфіку семантики цих одиниць, яка полягає в тому, що слово в цьому значенні вказує не на позначений предмет (денотат), а на ідею, яка представлена образом даного предмета. При цьому думка формується не на основі об'єктивного подання якогось образу, а на основі семіотично переосмисленого бачення природи даного образу.

В. М. Телія зазначає, що на відміну від символів (коли носієм символічної функції є предмет, артефакт або персона) роль квазісимвола укладена в зміні значення мовної сутності на функцію символічну. Словозначення в цьому випадку нагороджується змістом, який вказує не на власний референт слова, а асоціативно заміщає якусь ідею [3 : 243-244]. Так, наприклад, квазіеталон ein rechter Bär – справжній ведмідь – указує не на саму тварину, а на ідею вираження відрази до чоловіка, який відрізняється неповороткістю, неотесаністю, брутальністю. Або такий приклад, в європейській культурній традиції змія представляється злісною, підступною, підлою, лукавою істотою (eine falsche Schlange – брехлива змія (про підступну, підлу людину, частіше жінку). Але таке подання значення вислову носії німецької мови й культури одержують не на основі безпосереднього спостереження за змією як за твариною, а передусім, на основі існуючих символічних характеристик, приписуваних її образу в різних семіотичних системах даного мовного співтовариства. Головний "внесок" у виникнення негативної характеристики образу змії внесла сцена з Біблії про первородний гріх і змія-спокусника.

При цьому утворення квазіеталона, як зазначає Г. В. Токарев, відбувається по наступному шляху: образ ведмеда або змії викликають певні асоціації (прийняті в даному суспільстві). Образ зчитується по внутрішній його формі, що викликає певні конотації, засновані на даних асоціаціях [4 : 164-169].

Осмислення навколишньої дійсності на кожному етапі приводить до створення системи традиційних представлень – аксіом громадського життя, що стосуються будь-якого напрямку людської діяльності: роботи, відпочинку, розваг, сім'ї, відносин із сусідами, збору врожаю, полювання та ін. Значна частина колективного бачення світу знаходить висвітлення у фразеологічних одиницях, прислів'ях і приказках,

метою яких є створення уявлення про людину (зовнішні і фізичні параметри), її поведінку й роль в природному і соціальному середовищі й т. д.

Фразеологічні одиниці будь-якої національної мови, як зазначає М. Ф. Алефіренко, "увібрали в себе" ціннісно-значеннєвий зміст різних дискурсивних формацій, які при дослідженні лінгвокультурологічного знання "в аспекті відбиття в образах сучасної ідіоматики реліктових артефактів міфопоетичної, язичеської й християнської культури" [5 : 16] можуть служити в нашому випадку відображенням причин утворення в певній культурі тих або інших типових портретів чоловіків і жінок.

Особливістю функціонування квазіеталона в складі фразеологізмів є той факт, що мовний символ включається в певний контекст. Семантичний аналіз значення фразеологічних одиниць дозволяє зрозуміти, яка саме символічна функція реалізується конкретно в цій одиниці. Особливістю прислів'їв при цьому на відміну від фразеологізмів є те, що прислів'я мають форму закінченого тексту, можуть цитуватися як автономне висловлення, фразеологізми ж мають форму лексичних одиниць, прив'язаних до контексту. Ще однією характерною рисою фразеологічних одиниць є той факт, що вони виражають у формі речення "прописні істини", відображаючи культурну дійсність народу однієї лінгвокультурної спільноти. Однак фразеологізми, які побудовані на основі образного елемента, метафоричних структур, припускають подвійне розуміння змісту.

Великий інтерес представляють такі фразеологічні одиниці, компоненти яких носять характер семантичної автономії, тобто кожному компоненту яких можна приписати самостійне значення. Наприклад, *ein Wolf im Schafspelz* (букв. вовк в овчій шкірі), де *Wolf* асоціюється з небезпечною людиною, а *Schafspelz* – з невинною зовнішністю. При цьому дані образи не обмежуються лише вживанням у фразеологізмі або паремії, а відомі і як "самостійні" культурні символи.

Роль фразеологізмів у сфері передачі отриманого досвіду й, як наслідок, культурних змістів обумовлюється тропеичною природою внутрішньої форми даних одиниць. Образи, які закладені у фразеологізмах і пареміях, є провідниками культури. Як зазначає М. Л. Ковшова, образно-мотиваційний компонент фразеологізму в процесі його інтерпретації у просторі культурного знання породжує культурну конотацію, тобто культурне співзначення, другу (культурну) семантику фразеологізму, створюючи, таким чином, культурний зміст мовного знака [6: 31].

Культурна конотація фразеологізму переводить ці одиниці в інший ранг: із просто мовної сутності в сутність семіотичного характеру – культурного знака. Фразеологізми починають виконувати функцію символу, еталона, виражаючи стереотипи.

Різні типи фразеологізмів, на що неодноразово вказувала В. М. Телія, по-різному відбивають культуру. Найбільший інтерес представляють такі фразеологічні одиниці, національна культура в яких відбита через зв'язок із культурно-національними конотаціями, закладеними в образі одиниці й сформованими з міфологічних образів, звичаїв, традицій, наївних спостережень представників німецького лінгвокультурного суспільства. Закладені у внутрішній формі таких фразеологічних одиниць образи стали згодом (квазі)еталонами, мовними символами, що відбивають стереотипні образи.

Фразеологізми такого роду можна віднести до образно-емотивних фразеологічних одиниць, тобто до таких, у значенні яких надзвичайно важливою є образна підстава, тому що образ у них є носієм культурної інформації. Така підстава служить виділенню якої-небудь ознаки й виражає закріплені за цим образом певні ідеї. При цьому важливим моментом є той факт, що образна підстава таких фразеологічних одиниць не може бути повною і чіткою, оскільки образ уже скорочений у метафорі. Наприклад, називаючи людину *komischer, närrischer, sonderbarer Kauz* (букв. смішний, блазнівський, своєрідний сич) – дивак, чудака, дивний суб'єкт – мовець фокусує увагу на ненатуральному об'єкті загалом, а на характерних рисах даного птаха: ведення нічного способу життя, безшумний політ, видавання ним специфічних звуків. Редукція образу відбувається, таким чином, за рахунок його перетворення в ознаки й усікання якихось несуттєвих для даного значення деталей.

Актуальні ознаки відтворюються при цьому у свідомості мовця через образну форму, яка нагадує про них в уяві мовця. При цьому мовець здійснює це нагадування в модусі фіктивності "якби", а адресат, здогадуючись про фіктивність, уявляє редуційований образ, сприймаючи в ньому ідейний зміст.

Як справедливо зауважує В. М. Телія, "щоб уникнути "перекосу" при аналізі асоціативно-образного аспекту значення таких фразеологічних одиниць у бік метафори, необхідно зазначити, що образна форма – структура метафори – це "картинка". У даному випадку ми розглядаємо такі фразеологічні одиниці, у тропеичні образи яких включені мовні символи (або квазіеталони), які, будучи включеними в ситуацію, описувану буквальним значенням, грають як би дві ролі – і реально позначувану, і ім'я, "яке замінює реальність" [3: 164].

При цьому В. М. Телія виділяє два шляхи знаходження символічної або еталонної функції у словах-компонентах фразеологічних одиниць. Перший шлях – це входження символу або еталона в метафору. Наприклад, фразеологізм *empfindlich wie eine Mimose* – чутлива, соромлива як мімоза, в якому використовується метафоричний перенос ознак по подібності. Символізм мімози заснований на ідеї того, що ці квіти наслідують розумних істот – їхні листи згортаються від дотику, і вони постійно повертаються

за джерелом світла. Однак, культурний підтекст (квітка є в германців релігійним символом, заснованим на сонячному кольорі цієї квітки, позначаючи впевненість у відродженні) перетворює метафоричний образ в еталон соромливості, скромності, покаяння, віри.

Другий шлях – це знаходження властивості квазісимвола або квазіеталона в складі образу, який лежить в основі фразеологічних одиниць. Наприклад, *eine böse Sieben* (букв. зла сімка) – сварлива жінка. В XV столітті в Німеччині була популярна карткова гра «Karnöffel». У грі брали участь 38 карт. Кожна карта поряд із властивим тільки їй номером була позначена певною картинкою. Число "сім" співвідносилось з картинкою диявола або чорта. А в XVI столітті замість чорта на даній карті стали зображувати сварливу жінку, яка репетує та свариться, вічно незадоволену, подібну з образом диявола. Із цього часу охочу до сварок, лайки, скандалів жінку стали називати *eine böse Sieben* (буквально "зла цифра сім") – зла жінка, мегера [7].

Так, у контексті фразеологічних одиниць квазіеталони (образи, що виражають певні ідеї) являють собою моделі згортання культурного інформативного змісту предикативного характеру в образі й стосовно порівнюваних об'єктів мають яскраво виражене характеризуюче значення.

Предикативне вживання конотата в складі фразеологічних одиниць орієнтовано на кількісне значення, тобто на вираження вищого ступеня прояву ознаки, імпліцитно пов'язаного з конотативним образом. Відповідно, у системі ознакових значень здатністю співвідноситися з конотатом володіють тільки ті ознаки, інтенсивність яких може варіюватися. На існування в системі мови асоціативного зв'язку ознаки з конотативним образом указує можливість сполучення, яке виражає ознакове значення лексеми із прислівником "дуже": дуже дурний – *dumm wie ein Esel* – дурний, як віслук; дуже сильний – *stark wie eine Eiche* – сильний як дуб; дуже скромний – *bescheiden wie ein Veilchen* – скромний як фіалка; дуже балакучий – *geschwätzig wie eine Elster* – балакучий як сорока та ін.

У кожному образі підкреслюється при цьому характерна ознака, яку можна виділити у процесі його символічного прочитання. Процес культурної інтерпретації фразеологізмів має багатоваріовний характер: сприйняття фразеологізму здійснюється крізь призму базового культурного знання людини, яке містить архетипічні форми усвідомлення й моделювання миру; найдавніші міфологічні й міфопоетичні образи, а також соціокультурні прескрипції або установки культури, зокрема, ритуал, етикет та ін. Слова-компоненти фразеологізмів сприймаються не як мовні явища з їхнім лексичним значенням, а як імена реалій, які отримали в процесі життєдіяльності людини культурний зміст.

Висновки. Отже, асоціації, які виникли і закріпилися в культурній пам'яті, відбиваються в мові, перетворюючись у засіб вербалізації й передачі даних символічних асоціацій. Поступово ці мовні символи починають розглядатися як істина, виражаючи, таким чином, стереотипне. Тобто мовний образ стає квазіеталоном, який характеризує в стереотипному плані різні риси предметів або живих істот.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Токарев Г. В. Концепт как объект лингвокультурологии (На материале репрезентаций концепта "Труд" в русском языке) : [монография] / Г. В. Токарев. – Волгоград : Перемена, 2003. – 232 с.
2. Dobrovolskij D., Piirainen E. Symbole in Sprache und Kultur. Studien zur Phraseologie und Parömiologie aus kultursemiotischer Perspektive / D. Dobrovolskij, E. Piirainen. – Bochum : Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, 1997. – 485 S.
3. Телия В. Н. Русская фразеология : семантико-прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Шк. "Языки русской культуры", 1996. – 284 с.
4. Токарев Г. В. Квазіеталони як средство репрезентации культурного слоя концепта / Г. В. Токарев // Филология и культура : [3-й междунауч. конф.]. – Тамбов : Изд-во Тамбов. гос. ун-та, 2001. – Ч. 3. – С. 164–169.
5. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Academia, 2002. – 392 с.
6. Ковшова М. Л. "Культурный код" как элемент культурной интерпретации фразеологизмов в лингвокультурологической парадигме исследования / М. Л. Ковшова // Славянские языки и культура : [междунауч. конф., (17–19 мая 2007 г.)]. – Тула : Тульский государственный педагогический университет им. Л. Н. Толстого, 2007. – Т. I. : Знания. Язык. Культура. – С. 31–34.
7. Academic dictionaries and encyclopedias [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://universal_lexikon.deacademic.com/216262/b%C3%B6se_Sieben.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Tokarev G. V. Kontsept kak ob'ekt lingvokulturologii (Na materiale reprezentatsiy kontsepta "Trud" v russkom yazyke) [Concept as the Subject of Lingual Cultural Studies (on the Material of the Concept Representation "Labor" in Russian Language)] : [monografiia] / G. V. Tokarev. – Volgograd : Peremena, 2003. – 232 s.
2. Dobrovolskij D., Piirainen E. Symbole in Sprache und Kultur. Studien zur Phraseologie und Parömiologie aus kultursemiotischer Perspektive / D. Dobrovolskij, E. Piirainen. – Bochum : Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, 1997. – 485 S.
3. Teliya V. N. Russkaya frazeologiya : semantiko-pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekty [Russian Phraseology : the Semantic-Pragmatic and Lingual Cultural Aspects] / V. N. Teliya. – M. : Shk. "Yazyki russkoy kultury", 1996. – 284 s.

4. Tokarev G. V. Kvazietalony kak sredstvo reprezentatsii kulturnogo sloya kontsepta [Quasi-Etalons as the Means of the Concept Cultural Layer Representation] / G. V. Tokarev // Filologiya i kultura [Philology and Culture] : [3-ya mezhd. nauch. konf.]. – Tambov : Izd-vo Tambov. gos. un-ta, 2001. – Ch. 3. – S. 164–169.
5. Alefirenko N. F. Poeticheskaya energiya slova. Sinergetika yazyka, soznaniya i kultury [Poetical Energy of the Word. Synergetics of Language, Consciousness and Culture] / N. F. Alefirenko. – M. : Academia, 2002. – 392 s.
6. Kovshova M. L. "Kulturnyy kod" kak element kulturnoy interpretatsii frazeologizmov v lingvokulturologicheskoy paradigme issledovaniya ["Cultural Code" as the Element of the Cultural Interpretation of Phraseologisms in the Lingual cultural Paradigm of the Research] / M. L. Kovshova // Slavyanskyye yazyki i kultura [Slavic Languages and Culture] : [mezhd. nauch. konf., 17-19 maya 2007 g.]. – Tula : Tul'skiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy universitet im. L. N. Tolstogo, 2007. – T. I. : Znaniya. Yazyk. Kultura. – 31 s.
7. Academic dictionaries and encyclopedias [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : http://universal_lexikon.deacademic.com/216262/b%C3%B6se_Sieben.

Матеріал надійшов до редакції 20.08. 2014 р.

Власенко М. В. Функционирование квазиэталонов в составе фразеологизмов.

Статья посвящена исследованию фразеологического состава языка, а именно существованию и функционированию в нем квазиэталонов как языковых символов. Выяснено, что фразеологические единицы являются неотделимой частью национально-культурного наследия народа и отображают его менталитет. Установлено, что благодаря эмоциональной окраске квазиэталоны в составе фразеологизмов передают в своем содержании вместе с денотативным значением оттенки чувств, настроения, отношения говорящего касательно предмета высказывания. Сделан вывод касательно сложности значения языкового знака, которое не сразу может быть "расшифровано" и требует определенной интерпретации.

Ключевые слова: лексикология, лингвокультурный аспект, языковой символ, коннотация.

Vlasenko M. V. Functioning of the Quasi-Etalons in the Phraseological Structure.

The research deals with the phraseological structure of the language, existence and functioning of the quasi-etalons in it. The research is focused on the main characteristics of the linguistic symbols. It is important to mention that phraseological units are an integral part of the national cultural heritage and at the same time represent the nation's mentality. The peculiarity of the existence of non-verbal symbolic forms is their static character. But in contrast to the non-verbal symbols a language symbol, as a means of characterization, has the ability to create new shades of meanings. The results underline that the emotional coloring of the quasi-etalons (in the structure of the phraseological units) in its content together with the denotative value represent shades of feelings, moods, the speaker's attitude to the subject. It is concluded that the linguistic symbol is a complex system, which can not be explained at once and it requires some interpretation.

Key words: lexicology, lingual cultural aspect, language symbol, connotation.